

48. évfolyam, 42. szám

CÍMOLDAL
PUBLICISZTIKA
INTERJÚ
RIPORT
VISSZHANG
AGORA
PÁRATLAN
KÖNYVKRITIKA
MŰBÍRÁLAT
FEUILLETON
ÉS IRODALOM
IMPRESSZUM

nyomtatóbarát verzió
 levél küldés

A HÉT KÖNYVEI

MARGÓCSY ISTVÁN
Visszatekintés

Ex libris

KIRÁLY LEVENTE
Telitalálat

SZŐKE KATALIN
Kékháj - jégbe hutve

LÁNG ZSOLT
Regényles?

BECK ANDRÁS
A feltűnés esztétikája

Design és fejlesztés:

KÖNYVKRITIKA

Ex libris

Almási Miklós

**Bacsó Béla: Kiállni a zavart
Filozófiai és művészetelméleti írások**

A könyvnek - ha szabad ilyet mondani egy művészetfilozófiai tanulmánykötetről - van néhány nagy dobása. Hadd legyen elfogult: a legjobban a Novalis-dolgozat ragadta meg figyelmemet (Novalis és a nyelv). Ez ugyanis arról szól, hogy mit adott a szerző - kölcsönbe, azaz véglegesen - Heideggernek. Ugyanis Bacsó Béla a "nem mi beszélünk, a nyelv beszél" aforizma eredetét fedezi fel Novalis Monológ című töredékében. Ami banalizált formában annyit tesz, hogy olykor félrefogalmazunk, a mondatok a gondolat megformálása során más felé tapogatóznak, mint ahová/ahogy szándékoztuk őket küldeni. (Az eredmény vagy rosszabb, mint amit szeretnénk volna közölni, vagy jobb.)

A nyelv eme cselével mindnyájan találkozunk már, ám bármily banális is e tapasztalat, alapvető filozófiai-esztétikai kérdés. Kapásból említve: e csapda foglya az író, aki nem tudja, mit írt - legalábbis az öt olvasó (elemző) jobban tudja, mi van a szövegben, (mennyivel több van benne, ha nagy művészről van szó). Nos, ezek a későbbi, hermeneutikai gondok erre a novalisi, heideggeri gondolatra vannak felakasztva.

De ez csak magánélvezkedés. Bacsó fontos dolgokat mond el a retorika irodalmi-esztétikai funkciójáról - miközben a "szakma" már lerágta ezt a csontot, o új dimenziót nyit Arisztotelész-olvasatával (és Heidegger Arisztotelész-olvasatának olvasatával) a retorika esztétikai jelentésterében.

Az aktfestészet paradigmaváltásáról írva (Képtest - Testkép) tapint rá arra, hogy mennyire aktuális lett az idecsomagolt problémátömeg: világi vita folyik Rubens és Boucher vagy Manet és Courbet viszonyáról, netán Boucher rehabilitálásáról, más szóval a markánsan erotikus hatásról, a "festészet hatalmáról" (David Freedberg), a test (valóság) és képtest viszonyáról. Egyáltalán: a festészet erotikájáról. Az erotikum része a mű esztétikumának, vagy a stilizálás, "átfordítás" révén valami más születik, ami nem evilági, testi vonatkozású? (Olyasmi, amivel - ráadásul - a festészet meg is szünteti magát, mint érzéki médiumot?)

A kötet legizgalmasabb olvasmánya persze az Esterházy Péter Javított kiadás című művével foglalkozó dolgozat. Bosszús írás, tézise ismét csak röviden: nem lehet egy már létező könyvet csak úgy egy másikkal kijavítani. A Harmonia cälestis - mu, s mint ilyen magában áll, s így kerül megítélésre, önmagával való vitájában, önmagában hordozott értékével. A Javított kiadás - kommentár és egy másik könyv. (Ahogy Bacsó mondja: a szerző regénye... Amúgy meg miért ne írhatnánk magunknak egy jobb apát...?)

Bacsó e vita egyik markáns pólusa, de végre felveti azt a gondot, hogy vajon kellett-e tudnia a szerzőnek Esterházy Mátyás dolgait vagy sem, autentikus-e a regény így vagy sem, a vallomás benne van-e vagy nincs. Nekem - ha szabad megszólalnom Bacsó dolgozatának margóján - mindig volt egy olyan érzésem, hogy a Harmonia szerzője (legalábbis a könyv vége felé) tudat alatt - vagy másképp is - érezte-tudta, hogy itt valami nem stimmel. Nem volt bizonyítéka, tán a sejtélem is elfojtódott. Ez a sejtélem emeli meg a könyv végét, például a részegségjelenetet a Ferenciek terén.

Bármint van is, Bacsó bedobja a "valóság" fogalmát - azt a szót, amit számuzótt az irodalomelmélet, s ami most visszaköszön -, igaz, Bacsó kell hozzá, hogy hallható legyen. Még pontosabban a megértés és emlékezés kétségbeesettségét hiányolja. S ez az igazán komoly gond: "Ha a Javított kiadást irodalomnak tekintem, s az, akkor hiányzik számomra az eluralkodó kétségbeesés, az Apa kétségbeesett jelenléte/megidézése a szövegben. (...) Éppen az apa kétségbeesett kettős életéről kellett volna írnia." Az én olvasatomban: nem jókedvéből írta jelentéseit, benne volt a családfélto ember is. A szerző is. Bacsó a végso kérdéseket teszi fel, kíméletlensége mögött a múltrol való tudás, az emlékezés önkínzó kötelességének védelme áll. Meg az esztétikai autenticitás védelmezése. Hiszen dolgozata végén, minden vita ellenére - kezet nyújt: "Igen, azt gondolom, hogy minden bizonytalanság ellenére - s ki ne lenne egy ilyen helyzetben bizonytalan! - Esterházy elérte, hogy a felejtés ellen dolgozzon." (Kiemelés a szövegben.) S voltaképp ez a lényeg.

(Kijárat Kiadó, Budapest 2004. 224 oldal, 2000 Ft)

Bretter Zoltán: Politika a határon A Devlin-Hart-vita

A talányos cím a melegprobléma jogfilozófiai - társadalomfilozófiai - átgondolására utal, meg arra, hogy lassan egy százéves vita húzódik mögötte, amit a 80-as, 90-es évek Amerikája felmelegített, s aminek elvi következményei még ma is elevenek. Bretter a hurrikán szemét veszi célba, a filozófiailag legfontosabb két protagonistát - amire a könyv alcíme is utal: a Devlin-Hart-vitát tárgyalja, szóval megadja a módját a vitának. Röviden: a liberális (toleráns) álláspont és a társadalmi többség véleményét desztilláló (a társadalom szétesésétől félo) konzervatív álláspont ütköztetésének modelljét elemzi. A liberális érv (a magánmorált illetoen) leegyszerusítve, Millig visszanyúlva úgy szól, hogy megengedhető az, ami másoknak nem okoz kárt. A konzervatív a hagyomány, a status quo, a társadalom szétesésének veszélyével érvel és szankcionálja a magánmorál eseteit is. Még jobban - meg nem engedhető módon - lecsupaszítva a dolgot, oda fut ki a vita, hogy mennyiben szabad a társadalomnak behatolnia polgárai magánéletébe. Ami ma már - túl a melegügyön - kicsit avult vita, hiszen magánéletünket a mai civilizáció felszámolja és gyarmatosítja: lásd publicity, reklám, tévéshow-k (igaz: itt önkéntes a dolog), de aztán jönnek a paparazzik - sajtószabadság! -, botránykrónikák. Ugyanakkor mégsem avult a dolog, mert itt alapjogokról van szó, vagyis hogy az állam meddig nyúlhat be a lakásom küszöbén túlra? És erre már nem csak én lehetek háklis.

A modellpélda persze angolszász, így kristálytiszta az ügy - "a házam a váram". De hol vagyunk mi ettől? Bretter mégis tanulságossá tudja tenni az ügyet. Mert például bele lehet-e szólni a részegeskedésbe? Igen, ha sért másokat. És ha otthon szívja le magát az ürge, s közben elagyalja feleségét? Na ugye, itt már szürke zóna kezdődik. Vagy: a biztonsági öv használata magánügy lehet, mégis kötelező (helyesen) - de milyen jogfilozófiai alapon? Ez utóbbi kérdésen én is elcsodálkoztam, ami mutatja, hogy Bretter vizsgálódása abszolút telitalálat. Mert hogy kézenfekvőnek látszó dolgok filozófiai elemzéséből olykor nagy gáz lehet, mivel nem is olyan egyszerű (netán lehetetlen) ezeket a téziseket elméletileg megalapozni. (Angliában például sokáig magánügy volt a diftéria elleni oltás - vagyis nem volt kötelező -, ha akarom: ez volt az angol szabadságjogok egyike. Aztán kötelező lett. Helyesen, de milyen jogelméleti alapon?)

Ezért gondolom, hogy a melegügy a könyvnek csupán marketing körítése, mögötte a liberális társadalomfilozófia végso kérdései tunnek fel: milyen alapon és meddig megalapozott a toleranciaigény, lehet-e (=szabad-e) morális pluralizmust hirdetni. (Ezért is terjed Bretter elemzése túl a Devlin-Hart-ügyön, nagymenok - például Ronald Dworkin - is benne vannak a levesben, meg még sokan mások.) Azt is mondhatnám, hogy Bretter szinte mazochista lázzal boncolja saját elveinket, de ezzel nyer. Nézzünk már egyszer szembe azzal, amit oly nagy mellénnyel hirdetünk. Ezután könnyebben lehet kipukkasztani a mai neokon lufikat.

(Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004. 223 oldal 1990 Ft)

Umberto Eco: La Mancha és Bábel között Irodalomról

Imádom ezt a posztmodernre fazonírozott tudóst, aki milliókat keres bestsellereivel, filmjével, és aki olyan mély dolgozatokat ír nyelvelméletről, esztétikai jelenségekről, irodalomról, hogy maga is meghatározó jelle vált az ezredforduló tudományosságában. Most az irodalom nyelvi struktúráinak peremén vadászik, például a paradoxon szerkezetét elemzi. Naná, hogy ravasz, példáin jókat kacagsz, s besétálsz elemzéseinek bonyodalmasabb részébe is, mert újabb és újabb példák következnek. Például: "a gyerekek azt játsszák, hogy katonák, de a katonák mért játsszák azt, hogy gyerekek" - (Karl Kraus). Aminek nyelvi elemzése nyilván érdekes - például a megfordíthatóság technikájának vizsgálata miatt - ám még izgalmasabb a krausi (mögöttes) szándék felvillantása: miért gyerekek a katonák? Hisz itt a játék életre-halálra megy, és mégis... Paff vagyok a példától, de próbálok tovább olvasni, mert fokról fokra kiderül, hogy az aforizma nem pusztán nyelvi játék, hanem nagyon mély tud lenni, s még egy Ecónak is kemény munkájába kerül, hogy lemásson e mélységbe. Oscar Wilde-dal még elbánik (közhelyes, szellemes formában) de egy ilyen Kraus-figurával már meggyulik a baja.

Aztán egyszer csak Eco úr önvallomása (önfényezés?) is belecsempésződik a high brow szövegekbe: az iróniáról meg az intertextualitásról ír, repül a szöveg, fellegekben járunk, (no meg skurill lábjegyzetekben), aztán egy en passant következik: "Sohasem derült ki egyértelműen, hogy minoségi bestselleren vajon népszerűsége törekvo regényt kell-e érteni, amely bizonyos "igényes" stratégiákat is alkalmaz, vagy "igényes" regényt, amely valami titokzatos okokból népszerűvé válik". Hát kirol is beszélünk? Nomina sunt odiosa? Korántsem. Ha már irónia, miért ne legyek én magam saját elméletem példája, én is ironikusan bántam olvasóimmal - s máris itt A rózsza nevének marketingje (is). Hát ezt a tudós öniróniát imádom

benne - s amúgy meg a tanulmány bevezetés az ironia megfejthetlenségébe.

Megvallom, mindezt mégis némi kényszeredettséggel írom-olvasom, igazából nem nagyon fulik a fogam ezekhez az írásokhoz, más Ecót szeretek inkább: merthogy több van belöle hál' istennek.

(Fordította: Barna Imre és Gelencsér Ottó. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004. 500 oldal, 2900 Ft)

Michel Foucault: A bolondság története a klasszicizmus korában

Foucault-nak másképp jár az agya, meg kell szokni, annyira elébe vágott még a posztmodernnek is (ami pápájaként tiszteli), és persze mindent állandóan korrigál, önmagát is "dekonstruálja". Eddig azt tanultunk tole, hogy az ész és a hatalom viszonya a felvilágosodás óta az ész elsőbbségére épült. Most azt mondja, hogy a modell megfordult. Nevezetesen: a reneszánsz óta a hatalom technikai voltak/vannak elöb, s ezekhez készülnek a racionalizmus (racionalizálás) eszközei. A büntetés esetében a modern börtön lett a társadalom (és gondolkodás) meghatározó modellje. Mintájára alakult az európai iskolarendszer (egyenruha, vesszős, drill, "csak egy igazság van, a tanár úré..."), a katonaság (egyenruha, drill, a kopaszok megfigyelése, egzeciroztatása), a kórház (egyenruha, megfigyelés stb.) a javítóintézet (lásd: börtön). Minden intézmény szobácskákkal teli, melyekben tárolják, megfigyelik, osztályozzák és büntetik az embereket. Merthogy így lehet racionálisan (instrumentálisan) kezelni a jónépet. De ez nemcsak "közigazgatási gyakorlat", hanem filozófia (episztemé) is: ennek a módszernek mintájára születnek a fogalmi klasszifikáció elvei (dobozocskák, melyekbe elveket lehet beledobálni, addig egyszerűsíteni, amíg bele nem férnek...) - vagyis a börtön mintájára formálódnak a primitív (os)racionalizmus segédeszközei.

Most, ebben miben, a klasszicizmus korát egy borzalmas "módszertani" váltás révén emeli ki a szerző a bolondság történetében. A középkorban a diliseknek más státusuk volt a világban. Nemcsak megturték őket, de a bölcsesség transzcendens módját sejtették megnyilvánulásaikban, netán a társadalom "normális" menetének kritikáját (a világ bolond, a bolondok a normálisak, és leleplezik a bolond világot: Erasmus: A balgaság dicsérete). Ezért nem bántották őket (annyira), legfeljebb hajóra ültették őket, hogy megszabaduljanak tőlük (Hieronymus Bosch: Bolondok hajója), vagy útra küldték őket egy másik (harmadik) városba. Valami babonás tisztelet övezte őket - jóllehet, persze akkor is szenvedtek, meztelenek voltak, olykor verték is őket. A reneszánsz, és főképp a modernség találja ki, hogy az ész csak egyféleképp járhat, és minden, ami attól eltér, azt el kell zárni, tuzzel, vassal át kell nevelni, meg kell javítani, fertőzésének útját kell állni.

A hétszáz oldal elméleti nívuma az a szembeállítás, ami a középkori dilis-kezelés és a modern kor védekező háborúja között alakult ki: ott - a középkorban - az ész többféleségének tézise, a bolondság valamino tisztelete, itt az ész bürokratikus gyakorlatának elve, más szóval a haptákba kényszerített, csak egyféle észvilágot elképzelő klasszicizmus (és modernitás). Aminek velejárója, hogy a társadalom egy részét el kell különíteni, kórházakba, dologházakba, dutyikba kell csukni, ki kell szolgálatni őket ájtatos (szadista) fonókok szórakozásának.

Itt szólal meg a könyv vádbeszéde: az az empirikus okadatulással alátámasztott felfedezés, ami fényt derít a bolondokkal szemben alkalmazott barbarizmusra. Jegyzőkönyvek, fel- és leiratok, királyi rendeletek tömege révén betekintheünk abba a legális kínzási folyamatba, melynek során a szerencsétleneket nyuvasztották börtönökben, dologházakban, kazamatákban, átmeneti otthonokban, verték, éhezették őket - természetesen az átnevelés reményében. Foucault panorámájában ez a "harmonikus klasszicizmus", az Ész világa - mint a KZ elodje jelenik meg.

Ráadásul Foucault-ig ezek a kegyetlen (elképzeltetlen) módszerek sohasem kerültek napvilágra, róluk kétszáz éven át hallgatott a történettudomány, a pszichiátria, a szociológia. Szóval: az elhallgatásban sáros az egész modern tudománytörténet is. És persze mikor a tudomány (a pszichiátria) belép ebbe a véres történetbe, csak folytatja az elzárást, megfigyelést, kínzást, azaz a tudatlan emberkísérleteket - csak "tudományos" alapokon. (Áltudomány, legyint Foucault, ez is csak egy hatalmi technika volt, merthogy minden az elnyomásra, elzárásra, büntetésre épül, lásd fent.) A pokol tárul fel a könyv lapjain - hogy úgy mondjam - a "tisza ész kritikájának" profán lefordításaként és megvalósulásaként.

Foucault gyanakvással nézi az orvos megjelenését: felszabadító/gyógyító helyett valami más tunik fel a színpadon. "A bolondságnak a modern kultúrában elfoglalható helye szempontjából döntő tény, hogy a homo medicus nem a bun és bolondság elválasztásával megbízott döntobíróként idézték meg az elzárás világába, hanem mint ort, akinek meg kellett védenie a többieket a falakon átszivárgó obskúrus veszélytől." Igaz, ekkor még nem nyíltak meg a börtönök és nem hullottak le a láncok a szerencsétlenekről. Amikor lehulltak - kábé eddig kíséri történetünket a könyv - akkor meg ott a pszichoanalízis, s fura módon, Foucault ennek a diszciplínának (és muvelőinek) munkáját is szkeptikusan, sot mély gyanúval figyeli.

Az analitikus elidegenít, nem emberként közeledik tárgyához. "Az orvos - mint elidegenítő szereplő - a pszichoanalízis kulcsa marad. A pszichoanalízis talán azért képtelen, azért lesz mindig képtelen meghallani a "nem-értelem" hangját, és megfejteni az esztelenség jegyeit, mert nem szüntette meg ezt a végso struktúrát, s mert erre redukálta az összes többi. A pszichoanalízis kibogozhatja a bolondság bizonyos fajtáit, de mindig idegen marad számára a "nem-értelem" szuverén munkálkodása. Nem tudja leírni és megmagyarázni tevékenységének a lényegét."

A szenvedéstörténet folytatódik, de van egy olyan sejtésem, hogy a végére Foucault maga is elveszíti a "nem-értelem" fellelésének fonalát. Elfelejteti azt, hogy honnan indult el ennek az egész pokoli históriának a leírására.

(Fordította: Sujtó László. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004. 770 oldal, 3895 Ft)